

Hozzászólás Menyhért Anna *A kortárs olvasás és az újraolvasás alakzatai*
a Tandori-recepcióban című dolgozatához

Az irodalmi folyamatok történeti dimenziókra is érzékeny tanulmányozói számára újra és újra lefegyverzően pontos észrevételként igazolódhat Paul de Man azon elgondolása, mely szerint az irodalom – a modernség fogalmából kiindulva – úgy írható le, „mint egy entitás szüntelen ingadozása saját létformája körül”. A Tandori-recepció eddigi története bizonyító értékű lehet ebből a szempontból, hiszen elképzelhető egy olyan narratívaként, amely tulajdonképpen nem más, mint az irodalom öndefiníciója ezen alakzatának szintagmatikus kiterjesztése. Nyilvánvaló persze, hogy az imént idézett kijelentés – lényegéből adódóan – csak akkor értelmes, ha ez az expanzió és visszafordulás együttes jelenlétében elgondolható mozgás minden irodalmi folyamatot jellemez, hiszen ezek valamilyen formában kivétel nélkül tematizálják az „irodalmisság” problematikáját – az idézett de Man-tanulmány (*Literary History and Literary Modernity*) általános-érvényűséget sugalló nyelvhasználata is felhívhatja a figyelmet erre. Maga az olvasási folyamat például, amely de Man egy másik tanulmánya (*Lyric and Modernity*) szerint a „modernség” fogalom egyetlen lehetséges jelöltje (hiszen ez az irodalom „jelenbeli” létezésére vonatkozik), szintén nem lehet független ettől a mozgástól, amelyet ebben az értelemben mindenfajta recepciótörténet egyik szervezőelvének kellene tekinteni. A Tandori-recepció mégis azon történetek közé sorolható, amelyeknél érdemes külön figyelmeztetni erre az alakzatra, ugyanis – mivel végig szorosan kötődik az „irodalmisság” mibenlétére vonatkozó különböző elgondolásokhoz – reflektálja, sőt – mint történet – meg is jeleníti ezt a mozgást.

Menyhért Anna recepcióelemzése is ezt a következtetést sugallhatja, amikor a folyamatot olyan történetként jellemzi, amelyben Tandori költészete „antiköltészetből” „a lírává” válik (547). Vagyis azáltal, hogy Tandori műveinek egyik legfontosabb határfunkcióját abban volt szokás felfedezni, hogy folytonosan provokálják a különböző (az esztétikum mibenlétére vagy a líra fogalmára stb. vonatkozó) elvárásrendszereket, kritikai fogadtatásuk óhatatlanul az „irodalmisság” megragadásáért folytatott küzdelem és e küzdelem kudarcának színterévé vált. Még egyszer visszafordulva a Menyhért Anna által is előszeretettel citált de Mannak az „irodalmisságra” vonatkozó elképzeléseire, úgy tűnik, az ilyen folyamatok teszik beláthatóvá, hogy miért vall kudarcot az irodalmisság (akár dinamikus) meghatározására tett minden olyan kísérlet, amely ehhez csak az „irodalom” fogalmát használja fel. A de Man idevonatkozó, elszórt megjegyzéseit „összeolvasó” David Martyn szerint a dekonstrukció eme változata felől nézve az irodalom nem gondolható el különböző tulajdonságokkal rendelkező „tárgyként”, csak úgy, mint az önnön kanonizációja ellen folytatott küzdelem sikertelensége. A meghatározáshoz tehát az „irodalom” mellett a „kánon” (de

Mannál ritkán előforduló) fogalma is szükséges, és az „irodalmiság” kérdése arra világíthat rá, hogy az irodalom nem más, mint „a kánon folyamatának egy funkciója”. De Man számára tehát az értékes (vagyis kanonikus) irodalmat az tünteti ki, hogy ellenáll az („irodalmiságot” reprezentáló) kánonnak, tehát éppen ez az ellenállás teszi kanonikussá. Ebben az értelemben viszont Tandori kanonikussága pontosan abban a recepciótörténeti sajátosságban ragadható meg, hogy a kritikai fogadtatás (legalábbis annak egy jelentős része) költészetében saját elvárásainak támadását érezte, míg a recepciótörténet Menyhért által legutóbbiként kijelölt paradigmája (amelyet a tanulmány szerint Babarczy Eszter írása reprezentál) a „szentté avatással” és a „képviselési líra” sémájára emlékeztető poétikai értékeléssel magyarázatot nyújthat arra is, hogy egy, a Babarczyénál lényegesebben körültekintőbb kritika (Farkas Zsolté) miért tanúsít egyfajta érdeklenséget a Tandori-költészet iránt.

Persze ez így egy egyszerű, lineáris modell volna, amely az esztétikai provokációtól az új normákhoz való illeszkedéshez (a Tandori nyelvi világával való problémátlan azonosuláshoz) vezetne, ami viszont már csak azért is gyanús lehet, mert de Man többször is hangsúlyozza, hogy az irodalomtól való elszakadás és az ahhoz való visszatérés folyamata csak az elbeszélhetőség kényszere miatt jelenik meg egymásutánisként, „igazából egyidejű mellérendelés”. Sőt egy ilyesfajta linearitás még a Tandori-recepció „tényleges” történetét tekintve sem állapítható meg: például az 1991-es *Koppar köldüs* fogadtatását ismét a provokáció tapasztalata uralta, Balassa Péter pedig 1996-ban is azt nyilatkozta Tandoriról, hogy „a megújulás szempontjából döntő volt, minden korszakban”. Az sem egészen érdektelen, hogy a Tandori költészetéből hiányzó „lényegre” vonatkozó, a nyolcvanas évek elejéig rendkívül gyakori megállapítás miként tér vissza Farkas 1994-es írásában: ugyanazon hiány tapasztalatát az első esetben a (hagyományos) költészetben nélkülözhetetlennek vélt „nagy események” elmaradása okozza, és – meglepő módon – a másodikban is, ezúttal a neoavantgarde esztétikai érdekeinek érvényesítése miatt. A dolgozat némiképp mégis egy ilyesfajta linearitást állapít meg, aminek alighanem az lehet az oka, hogy – bár általában pontosan értelmezi a recepciók attitűdöket – e linearitás érdekében (vagy azt öntudatlanul is érvényesítve) homogenizálja a hetvenes-nyolcvanas évekbeli fogadtatást, amennyiben szinte teljesen elhallgatja azt, hogy a Tandori-féle provokációra nem csak a bőven dokumentált értetlenkedés volt az egyetlen reakció. Már ekkor is létezett a recepciónak egy erőteljesen, és nem az értetlenséggel vegyes elismerő szólama, méghozzá egészen eltérő ízléseket egyesítve (Balassa, Fogarassy Miklós, Tarján Tamás, de persze más irányban is lehetne keresgélni...). A recepció ezen iránya alighanem sokkal nagyobb szerepet játszott Tandori recepciótörténetében, mint amekkorát a dolgozat juttat neki, hiszen benne szituálható először Tandori költészetének az „irodalomhoz” való visszafordulása – eltekintve most persze az általánosan nagyra értékelt és érteni

vélt első kötettől. Egyébként található még egy-két kérdéses ítélet a recepció feldolgozásában. Babarczy tanulmánya (minthogy nem hajt végre új, markáns olvasatot) például nemigen bír majd olyan súllyal Tandori fogadtatástörténetében, mint amennyire e dolgozat kitünteti. Bojtár Endre és a posztstrukturalizmus kapcsolata alighanem lazább annál, mint amilyenek a dolgozat láttatja (549–550).

Az, hogy a Tandori-költészet megítélése erőteljesen az „irodalmiság” elvi kérdéseire tapadt, éppen akkor válhat kárára, amikor a recepció történetében a de Man-féle „ingadozásból” inkább a „visszatérés” alakzata válik dominánssá. Amint azt a szerző is érzékeli, ez az önreflexiós kényszer lehet az oka annak, hogy elég ritkán olvashatók olyan tanulmányok vagy kritikák, amelyek nem a Tandori-„jelenséggel”, hanem Tandori-szövegekkel foglalkoznak. Ez magyarázhatja egyébként Farkas hírhedt kritikájának egyoldalúságát is, hiszen olvasatában az esztétikai gesztusok mintegy „eltakarják” a Tandori-művek szövegszerűségét. Ennek háttérében nyilván a Menyhért Anna által „rejtvényfejtésként” jellemezett (550) olvasásmód rejlik, melynek vagy „kudarc”, vagy (mint Farkasnál) „értelmetlenségének” belátása lesz az eredménye, és amely láthatólag gátolta/-ja a Tandori-versek beszédmódjának vagy poétikájának alaposabb feltérképezését. Ezért érthető meg teljes mértékben az az – ilyen jellegű recepcióelemzésben némileg szokatlan – lépés, hogy a szerző maga is előáll egy-egy szöveg rövid interpretációjával. Ezek ugyanis azt teszik láthatóvá, hogy a „gesztusokként”, „provokációkként”, a lírai én „rejtőzködéseként” egyértelműsített szövegek valójában sokkal kevésbé homogenizálhatók. Például a sakkverseknek is több, merőben eltérő olvasata lehet (Tarján olvasataival egyébként Hites Sándor értelmezése is vitatkozott a Holmi 1995/5-ös számában). Menyhért Annának a *Koan III.*-ről nyújtott értelmezése is inkább vitára késztet, mintsem a szöveg „gesztussá” merevítésére – még akkor is, ha a (nem teljesen megnyugtató) interpretációból levont irodalomtörténeti következtetés visszaigazolja a Tandori költésztörténeti szerepére vonatkozó ítéleteket. A szerző által javasolt módon eljárva (vagyis végrehajtva a helyettesítéseket) e sorok írója inkább egy szemiotikai viszonyokra utaló háromszöget vél felfedezni a szövegben: eszerint a „hang” (mint „hangsor”) és a (hozzáférhetetlennek bizonyuló) jelölt közötti kapcsolat lesz elrejtett, hiszen a „némaság” egyfajta interpretánsként működik. Ugyanakkor felfogható a szöveg egy tropológiai lánc megszakadásának a színreviteleként is, amennyiben megakad a szubsztitúciók sorozata, hiszen nem lehet megnevezni azt a másik szót, amelyet a „némaság” helyettesít, tehát a „némaság” egyfelől katakrézisnek, tulajdonnévnek bizonyul: a „hang” (a költői hang „létesítése”) ezzel illúzióként prezentálódik, megindokolva így a második sor kérdés-voltát. Persze lehet, hogy tanácsosabb a műfaj törvényének intését követni, eltekintve „a feladvány egyértelmű logikai megoldásától”, amit a szöveg grammatikailag is meggátol.

Végül egy utolsó megjegyzés: az elemzésben fontos szerephez jutó „kortárs olvasás” alakzatának tételezése olyan irodalomelméleti kontextusokat mozgósít, amelyek igencsak kétségbe vonják annak elkülöníthetőségét. A „történeti” és „kortárs” olvasás közötti strukturális különbségtétel ugyanis nemcsak a 64. lábjegyzetben idézett ellenvetésekbe ütközik, hanem szembekerül bizonyos posztstrukturalista felismerésekkel is. Például a fogalom megalapozásához segítségül hívott de Man felfogása szintén ellenáll ennek a különbségtételnek, hiszen a *Kant and Schiller* című tanulmány értelmében vett „történeti” esemény de Man szerint nem más, mint a trópusok performativizálódása – tehát pontosan az, ami a Menyhért Anna által említett példában (a „romantika” szó kategóriává válásában) végbemegy. A hermeneutika szempontjából pedig azért tűnik problematikusnak egy elkülöníthető „kortárs olvasás” tételezése, mert el kell, hogy tekintsen a „hatástörténet” gadameri fogalmától („minden megértésben, akár tudatosítjuk, akár nem, érvényesül a hatástörténet hatása”), illetve annak csak egy korlátozott használatát engedélyezi (erre található is példa a dolgozatban). A kritikairás (vagyis a „kortárs” értelmezés) pozíciója feltehetőleg éppúgy kénytelen számolni a recepcióval, mint bármilyen hatástörténeti vizsgálat: egy némi önreflexiós igényvel rendelkező kritikus vélhetően tudatában van annak, hogy az előzetes megértéstől független értelmezés nem tételezhető, ez pedig rá van utalva a hatástörténeti szituációra. Mindazonáltal nem mondható, hogy e fogalom teljesen haszontalan volna a dolgozatban: az „újr olvasással” szembesítve valamifajta reflektálatlan olvasási tapasztalat metaforájává válik, amelynek kétes teljesítményétől valóban a komplementerként elgondolt „újr olvasás”, vagyis a szöveghez való visszafordulás kényszere „mentheti meg” Tandori költészetét.

KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN

Recepcióelemzés, líraiság, kanonizáció
(Hozzászólás Menyhért Anna Tandori-dolgozatához)

Egy recepciótörténeti elemzés tétje nemcsak abban mutatkozik meg, hogy az értelmező képes-e feltárni azokat a keretfeltételeket, diszkurzív komponenseket, amelyek az interpretációs lépéseket és az olvasói stratégiákat meghatározzák; hanem minden bizonnyal abban is, hogy eközben az értelmező nyelv képes-e felszabadítani olyan jelentéspotenciálokat, melyek az irodalmi alkotások megkonstruálásában mindaddig nem játszottak döntő szerepet. Éppen ezért egy ilyen elemzés sikeressége azon is lemérhető: az újr olvasás hozzájárul-e a szövegek másként való tapasztalásának folyamatához, azaz a defiguráló műveletek képesek-e beépülni a szövegek retorikájába – ezzel is mutatva értelmező és értelmezett egymásnak való kitettségét. Ugyanakkor emellett az sem kerülhető